

Giuseppe D'Acunto

A topika Vicónál mint az „aporetikus” gondolkodás módszere

ARISZTOTELÉSZ: A „KETTŐSSÉG” A „KÉRDÉSEK” LÉNYEGÉBEN VAN

A *Retorika* elején (I. 1.) Arisztotelész fontos különbségtételt tesz az értekezésének tárgyát képező diszciplína természetével kapcsolatban. Hangneméből kiviláglik a pontos irány, amelyet vizsgálódásainak szab, s amely egyben nyílt polémiát hordoz azokkal szemben, akik előtte a szónoki művészettel foglalkoztak. Szerzőnk a következő állítást teszi: „Nos, azok, akik eddig szónoklattanokat állítottak össze, ennek csak kis részét dolgozták ki. Ugyanis egyedül a bizonyítások tartoznak a retorikához; a többi csak kiegészítés.” (ARISZTOTELÉSZ 1999, 1354a 11–13.)

Hogy mégis megtörténhetett, hogy a szónoklattan „tárgyhoz nem tartozó elemei (*pragma*)” felülkerekedtek a bizonyításokon, akkor annak pontos oka volt: az, hogy néhány városállamban nem voltak meg a „jó törvények”, melynek következtében az igazságszolgáltatás eljárásában sok múlott a bíró személyes döntésén. Ekképpen fejlődött ki a retorika, mint törvényszéki beszéd, vagyis olyan szónoklat, amelynek célja, hogy olyan érzéseket vagy indulatokat keltsen, melyek a kívánt irányban befolyásolják az igazságszolgáltatás menetét.

Amikor tehát azt állítja, hogy kívánatos lenne, ha a törvények minél több dolgot pontosan meghatároznának, és minél kisebb teret engednének a bíró közbelépésének, személyes döntésének, akkor Arisztotelész egyúttal elismeri a bírói döntés strukturális szükségességét is, amelyet ez esetben pontosan a törvények általános érvényessége tesz elengedhetetlenné. Nem arról van szó, hogy a bírói döntések nem tartanak megfelelően szem előtt az igazságosság és a hasznosság kritériumát, mivel „rögtönzészzerűen” születnek, míg a törvényeket „hosszas megfontolás után hozzák”, hanem azokról a nehézségekről, amelyeket egy törvény konkrét esetre való alkalmazása elkerülhetetlenül magában hordoz. Míg a „törvényhozó ítélete nem részleges, hanem előrelátó és egyetemes”, a népgyűlés tagjának vagy a bírónak ezzel szemben egy aktuális, konkrét esetben kell döntést hoznia. A kérdés tehát nem az ítélet funkcióját érinti, amely az univerzális és a partikuláris közötti közvetítésben áll, hanem azt a tény, hogy a döntést, konkrét gyakorlása közben, gyakran elhomályosítják személyes érzelmek és indulatok, melyek megakadályozzák, hogy „kellően tekintetbe vegyék az igazságot”.

Arisztotelész pontosan kifejti, hogy a terület, melyet a törvények strukturálisan „nem határoznak meg” olyan „kérdéseket” jelent, amelyek valódi „tárgyát” képezik a bírói döntéshozatalnak. Lényegében olyan problémákról van szó, mint hogy megtörtént-e a dolog, vagy nem, „lesz-e vagy nem”, „van-e vagy nincs” egy „bizonyos módon”. S amikor a dialektikus vita ilyen „kérdéseket” vet fel, akkor kell a bírákhoz fordulni, akik konkrétan gyakorolják az igazságszolgáltatást: amikor tehát biztosított, hogy ne legyen szó „tárgyon kívüli dolgokról”, akkor gondoskodnak a tények szigorú „megállapításáról”.

„Mivel világos, hogy a retorika technikai szabályainak alávetett módszer a bizonyításra vonatkozik, és hogy a bizonyítás egyfajta igazolás [...], és mivel a retorikai igazolás az enthüméma [...], és mivel az enthüméma a szillogizmus egyik fajtája [...], ezért világos, hogy aki képes megérteni, hogy milyen elemekből épül fel és hogyan jön létre a szillogizmus, az lesz az enthümémák használatában a legjártasabb, ha ehhez hozzáveszi még, hogy az enthüméma mire, milyen tárgyra vonatkozik.” (Uo. 1355a 3–13.)

Fontos itt a „tárgy” fogalmának használata, amely azt mutatja, hogy a bizonyítási eljárás teljes mértékben illeszkedik ahhoz a *quid*-hez, amely pontosan ennek köszönhetően magukban a kérdésfeltevésekben határozható meg. Ezenkívül egy másik fontos elem is nyilvánvaló módon szembe tűnik: a „predikamentális” kutatás jellege, amely a vizsgált dolog meghatározásának módszerét is jelenti.

Mindezek tekintetében hasznos lehet felidézni a *Topika* egy passzusát (I. 9.), vagyis Arisztotelész egy olyan művének részletét, amely szervesen kapcsolódik a fent említett idézethez, mivel e művében Arisztotelész pontosan azon dialektikus szillogizmus struktúráját elemzi, amelyből a retorikai enthüméma származik.

„Ezek (a predikátumok fajtái = a kategóriák) száma tízben határozható meg: a szubsztancia, a mennyiség, a minőség, a viszony, a hely, az idő, a helyzet, a birtoklás, a cselekvés, az elszenvedés. Minden olyan állítás, amely ezek alapján épül fel vagy azt jelenti, hogy *micsoda*, mennyiséget, minőséget, vagy a többi predikátum valamelyikét jelenti. Magukból a dolgokból világosan következik, hogy ami a *mit* jelenti, az vagy a szubsztanciát, vagy a mennyiséget, vagy a minőséget, vagy a többi predikátum valamelyikét jelenti. Ezen „meghatározások” mindegyike, akkor is, ha a dolgot „önmagára vonatkoztatva” mondjuk ki, és akkor is, ha megmondjuk róla a fajtáját, azt jelenti, hogy *mi*. Ha azonban egy másik dologgal kapcsolatban mondjuk azt, akkor nem azt jelenti, hogy *micsoda*, hanem mennyiséget, minőséget vagy valamely más predikátumot jelöl. Így a dolgok, amelyek a beszéd tárgyát képezik, és amelyekből a beszédek származnak, ezek maguk, s az említett számban léteznek.” (Uo. 103b 21–104a 1.)

Nem véletlen tehát, hogy pontosan ebben a passzusban fedezhető fel a kategóriák tanának egyik legrégebbi megfogalmazása, amely eredetileg a dialektikus vita teóriájának témakörén belül vetődik fel. Itt a kategóriák úgy értelmezhetők, mint „predikatív” meghatározások, melyek mindig egy névszóra vonatkoznak, amely *to pragma*-ként értelmezendő.¹

A forrásokat, melyekből az érvek, vagyis a bizonyítások meríthetők, Arisztotelész a „toposzokban” határozta meg, vagyis a módszer, amely a bizonyítás felépítésekor a legfontosabb, nem más, mint a topika. A válogatási kritérium, amelyet tanít, abban áll, hogy abból a szférából merítsünk, amely az adott tárgy „természetét” alkotja. Vagyis, „nem a határozatlan dolgokra kell összpontosítani, hanem a szóban forgó tárgyra (*ta hyparchonta*): vegyünk észre minél több körülményt, mégpedig tárgyunkhoz közel esőket. Minél több tételünk van tárgyunkkal kapcsolatban, annál könnyebben bizonyíthatunk.” (Uo. II. 22. 1396b 7–10).

¹ Ez Giorgio Colli állítása a *Topika* idézett szakaszához írt kommentárjában. (ARISTOTELE 2003, 919–22.)

Az Arisztotelész által felvázolt topikai módszer mindazonáltal „lényegében attributív jellegű, más szóval, a *hyparchein*-re koncentrált”,² s pontosan arra a szóra helyezi a hangsúlyt, amely az alany és az állítmány közötti „inherens” kapcsolatot határozza meg. E metodológiának használatakor a szónoknak rendelkeznie kell egy specifikusan „dialektikus” technika ismeretével is: „az ellenkező véleményt is tudnunk kell bizonyítani”. S „nem azért, hogy mindkettőt igazoljuk, [...] hanem hogy ne maradjon rejtve előttünk” a kérdés lényege (Uo. I. 1. 1335a 30–33).

VICO ÉS A „TOPIKUS INTELLIGENCIA”

Mint köztudott, a topikai-retorikai módszer egyik modern kori kidolgozója Vico volt. Azt a jogászi logikát választotta filozófiai gondolkodásmódja modelljéül, amely szerkezetében mélységesen „hasonlít a topikához”. (VIEWEG 1962, 12) Ez utóbbi, klasszikus forrásaitól kezdődően (Arisztotelész és Cicero) úgy jellemezhető, mint „a gondolkodás olyan technikája, amely a *probléma* felé fordul, más szóval, mint a problematikus gondolkodás technikája” (UO. 31). Ebben az értelemben, egészen a görög-római ókortól fogva, a jogász „aporetikus” eljárás módja úgy képzelhető el, mint egy „olyan gondolkodási módszer, amely mindig premisszákat keres” (UO. 78.), s amelynek „egyetlen ellenőrzési lehetősége a *vita marad*” (UO. 44).³

Visszatérve Vicóra, a retorika főleg logikai aspektusaira vonatkozó érdeklődésének bizonyításakor – vagyis amikor azt állítjuk, hogy úgy fogta fel a topikát, mint az igazság keresésének olyan módszerét, amely „kutatva” („inquisitivamente”) halad – a következő idézetből indulhatunk ki:

„[E]z [a topika] az igazság megtalálásának művészete, mivel ez annak művészete, hogy a toposzok segítségével megláthassuk a vizsgált dologban mindazt, amit csak lehetséges, hogy jól megérthessük azokat és megfelelő fogalmat alkothassunk róluk; mert az ítéletek hamissága nem máshonnan származik, mint hogy az ideák többé-kevésbé azt jelenítik meg számunkra, amik a dolgok maguk: erről azonban nem lehetünk teljesen bizonyosak, ha nem jártuk alaposan körül a dolgot minden lehetséges természetére vonatkozó kérdés felől, amit fel lehet tenni. (Vico 1971c, 163.)⁴

A topika legvilágosabb és legszabatosabb meghatározását Vico egyik levelében adja meg. Az *Új Tudomány* első kiadása (1725) után alig több mint három évvel – szomorúan látva műve ellentmondásos fogadtatását a nápolyi értelmiség körében – gondolkozik el Vico azon, milyen mélységes hanyatlást él meg korában a kultúra és a *ratio*

² GASTALDI 1976, fasc.1, 41–72. Ugyanígy PIERETTI 1973, 102. 12. j. a funkciót illetően, amelyet Arisztotelész néhány toposznak szán a bizonyítás során, azt állítja, hogy ez a funkció megerősítést talál a *Metafizika* kategóriáiban is „nyelvészeti szempontból értelmezve azokat. Ebben a megvilágításban az említett kategóriák úgy jellemezhetők, mint azok a módok, amelyeken a közvélemény szerint, a létezés kifejeződik a dolgokról az állításokban.” Végül pedig, az Arisztotelész által „Retorikában alkalmazott eljárást úgy definiálhatjuk, mint „minősítő (vagy jelzői), magyarázó és a tény meghatározója”. (MEYER 1997, 31–32.)

³ Ezt megerősítő lásd BUTTI DE LIMA 1996, 25. A szerző azt állítja, hogy „amennyiben a [Kr. e. V. és IV.] században beszélhetünk jogi «tudásról», ez a különböző felek bírósági vitáiban határozható meg”.

⁴ Rögton az idézett passzus után Vico hivatkozik Lord Herbert Cherbury *De veritate* (1624) című művében felvázolt sztoikus igazság-kutató módszerre. A vicói topikáról, mint „a kutatás logikájáról, amely a tapasztalathoz kötődik” s a herbertiánus módszeren alapul „a retorikához nagyon közeli kulcs szerint értelmezve.” (Vö. BADALONI 2005, 136.)

studiorum. Polémiájának céltáblája ismét a karteziánus filozófia, amely módszerének a „matematikából más tudományokra” való adaptálásával Vico felfogása szerint ahhoz az eredményhez vezetett, hogy elbódította és kiszárította az elméket, valamint kivont „minden gyönyörűséget és nagyságot igen művelt emberiségünkéből”.

Vico így ír: „manapság a művelt emberek nagy része nagy buzgalommal fordul a tudományok felé, amelyeket komolynak és jelentősnek, módszeresnek és kritikai szemlélettel rendelkezőnek tartanak. Ezek a módszerek azonban nem olyanok, amelyek szétforgácsolják az értelmet, amely képes minden dolgot annak teljességében és egyszerre is szemlélni, mert pontosan ezt jelenti az *intelligere* szó [...]; ahhoz pedig, hogy teljes egészében szemlélhesse, minden összefüggését, tanulmányozni kell mindazon lehetséges kapcsolatot, amely közte és az univerzum dolgai között, valamint közte és azon dolog között fennállhat, amit tökéletesen meg akar érteni: ennek alapján a nem különböző és – ugyanakkor – a legtávolabbi dolgok között is valamiféle racionális közöséget kell létesíteni; ebben áll az ész minden ereje, amely minden invenció egyetlen atyja: az észlelésnek ezen módját a topika művészete biztosítja számunkra, amit napjaink tudósai, mint haszontalan dolgot, megvetnek; azonban csakis ez a módszer nyújthat segítséget a buzgón feltörő gondolatok esetében, amikor nincs idő a megvitatásra [...]. És mivel az észlelés megelőzi az ítéletet, ezért maga az észlelés az ítélet számára kritikai támaszt ad, és minél bizonyosabbat, annál hasznosabb segítséget nyújt a tudománynak a természetben tapasztalt dolgok és más új tudományok tanulmányozásához; hasznos a bölcsesség (*prudentia*) szempontjából, hiszen segít dolgokról alkotott feltételezések megerősítésében, melyeket vagy azért alkotunk, hogy helyesen ítéljük meg a dolgokat, vagy pedig azért kell őket kialakítani, hogy hasznosan vihessük véghez azokat; hasznos az ékesszólás (*eloquentia*) számára is, mert hozzásegít a bizonyítások teljessé és a stílus kellemessé tételéhez.”⁵

A fenti idézet elemzéséből a következő alkotóelemeket emelhetjük ki. Mindenekelőtt a topikát, a kapcsolat alapján, amely fennáll közte és „az ész ereje” között, megilleti a gondolkodás (*intelligere*) tulajdonsága, vagyis az eredendő, szintetizáló és konstruktív erő (*vis*), amely a valóság „dialektikus” történéseinek felismerését irányítja. Másodsorban az *ars inveniendi* pillanatának a kritika pillanatához, vagyis az *ars iudicandi*hoz viszonyított prioritása alapján, amelyet Vico több ízben is hangsúlyozott, a topika szorosan kötődik az érzékelés és a látás képességéhez, s így szolgáltatja azt a „bizonyosságot”, amely minden megismerési tevékenység konkrét, valóságos alapja. Végül pedig, a topika, mivel különlegesen hasznos a kísérleti fizika, a mechanika, a bölcsesség és az ékesszólás szempontjából, úgy áll előttünk Vico elméletében, mint kormányzó elv, amely érvényes: (a) a tudományos felfedezés logikájában; (b) a gyakorlati tudás logikájában; (c) az érvelés logikájában.

Tanulmányunk folytatásában teljes mértékben eltekintünk az (a) pont vizsgálatától,⁶ egy gyors utalást teszünk a (b) pontra, és végül részletesen foglalkozunk a (c) ponttal, vagyis mindazzal, ami a topika hasznosságát illeti az ékesszólásban, a teljes bizonyítások megalkotásában.⁷

⁵ Francesco Saverio Estevan-hoz írott *Levél*, 1729. január 12. (Vico 1993 143–144)

⁶ A topikáról Vicónál, mint olyan elvről, amely a tudományos felfedezést irányítja, attól a szoros kapcsolattól kezdve, amely nála fennáll a topika és a szintetikus geometria között, lásd D'ACUNTO 1995, 93–103. E kapcsolat jelenlétéről Vicónál már az *Orazioni inauguralibus* (különösen a hatodik *Beszédben*), vö. D'ACUNTO 2004, 143–153.

⁷ A másik szempontot illetően, amely a topika ékesszólásban való hasznosságát jelenti, amennyiben hozzásegít elmés mondások s szentenciák kitalálásához, vö. D'ACUNTO 2005, 127–136.

A SZÓNOKI VITÁK „IGEN BONYOLULT TÁRGYÁRÓL” („SPINOS-SISSIMA MATERIA”)

Vico szónoki kézikönyvében a retorika tárgyát illetően azt olvashatjuk, hogy az vagy egy általános témából áll (mint például az erény, az igazságosság, az állam, a törvények), amelyet általános, „meghatározatlan kérdésnek” (*infinita quæstio*) is nevez, vagy pedig részleges kérdést ölel fel, amely mint olyan, konkrét és „meghatározott” (*finita*). A szónoknak leginkább a „meghatározott kérdés” a sajátja, míg az általános témák tárgyalása inkább a filozófusok hatáskörébe tartozik. Vico szemében azonban a tökéletes szónok ismertetőjegye pontosan az, hogy szükség esetén tudnia kell megtisztítani a „konkrét kérdést” annak körülményeitől s visszavezetni azt „az általánosságok hatalmas területére”, visszatérve a „meghatározatlan kérdésekhez”. (Vico 1989, 16–19.)

„Aki megragad a részleges kérdések szűk keretein belül, egy szűkös mocsárban reked, aki azonban visszamegy az általános kérdésekhez, az ékesszólás örök forrásaiban bővelkedik.” (Uo. 20–21.)

Így, a törvényszéki beszédek fajainak Arisztotelész által a *Rétorikában* (I, 3) megfogalmazott hármas felosztására hivatkozva Vico azt állítja, hogy az egyes kérdésekre vonatkozó törvényszéki beszéd-fajok az alábbiak: a „bizonyító” – amit Arisztotelész „megmutatónak” („*epidittico*”-nak) nevezett –, amely helyben hagy vagy elmarasztal, a foganatosító („*deliberativo*”), amely javasol valamit vagy lebeszél valamiről, és az „ítélkezési” („*giudiziale*”), amely vádol vagy véd. Az, hogy a törvényszéki szónok ez utóbbi jogi ügyben (*causa*) képes legyen akarátának megfelelően eljárni, szükséges feltétele annak, hogy a másik kettőben is adekvát módon tudjon eljárni. Egyébként pedig – teszi hozzá Vico – „az antikok számára a retorika majdnem teljes egészében a törvényszéki fajban érvényesült (Uo. 22–23).

Annál a ténynél maradva, hogy a törvényszéki beszédek fajainak tárgya az „igazság”, amelynek legfőbb jellemvonása, hogy megkísérli enyhíteni törvény betűjének szigorát, e ponton meg kell vizsgálnunk, milyen érvelési technikákat használ a szónok, amikor az általa képviselt jogi ügy hihetősége érdekében dolgozik.

Vico szerint, mivel minden mesterség („*ars*”) alapelvekre támaszkodik, s ezekből kiindulva fejti ki tevékenységét, így a szónokok is úgy végzik mások meggyőzésére irányuló tevékenységüket, hogy bizonyos „elsődleges elemekre”, kijelentésekre (*proposizioni*) támaszkodnak. Minden egyes „propozíció”, egy „probléma felvetésének” (*status causæ*) kereteire érvényes, vagyis arra az „igen bonyolult tárgyra” („*spinossissima materia*”, uo. 96–97), amely a szónoki viták osztályozására vonatkozik, s amelyet Vico főként Quintilianustól⁸ és Hermogenésztől vesz át, de amit általában Hermagorasz eredeti elképzelésére vezetnek vissza.

Temnoszi Hermagoraszról (Kr. e. I. század) azt írták,⁹ hogy ő bizonyos tekintetben Arisztotelész retorikai programját folytatta abban az értelemben, hogy elhagyta a

⁸ Érdemes megemlíteni, hogy Vico azután nyerte el a retorikai katedrát, miután sikeresen túlésett egy megmértetésen, amely abból állt, hogy előadást kellett tartania „Fabius Quintilianus első sorairól a *De statibus causarum* igen hosszú fejezetében” (Vico 1989, III, 6.); előadásában Vico elmélyedt „a status etimológiájában és megkülönböztetésében, a görög és latin erudícióban és kritikában igen nagy jártasságról téve tanúbizonyságot” (Vico 1971d, 19).

⁹ Vö. GIULIANI 1961 (különös tekintettel 46–52. és 55–69.), valamint uő. 1975, különösen 4.§, 16–18. Hermagorasz tanításáról lásd még PLEBE 1961, 109–114., valamint BARILLI 1983, 27–28.

meggyőzést szolgáló szempontokat, amelyek még megmaradtak a retorikában, és a bizonyítási érvelés felépítésében jelen lévő logikai vonatkozásokat fejlesztette tovább. Ebben a tekintetben az általa kidolgozott újdonságot abban határozhatjuk meg, hogy egy bizonyítási elmélet mellett létrehozott egy vitaelméletet is (στάσις, melyet latinra pontosan a *status causæ* szintagmával fordítottak).

A στάσις ismeretének jegyében Hermagorasz újraértelmezi a retorika szféráját, de immár nem a jogi ügyek célja szerint, hanem felépítésük (*constitutio*), fő logikai vitamódszerük szerint. Ez az újraértelmezés nem törli el az arisztotelészi hármasszételést, hanem inkább mintegy keresztmetszetét adja annak, és különös technikai hasznosságot mutat a törvényszéki beszédekben (egyébként pontosan ezen aspektus lesz az, amely meghatározza majd recepcióját a latin retorikában).

A szóközi vitákat „logikai” és „törvényszéki” fajokba történő általános felosztásából kiindulva Hermagorasz megkülönbözteti a „logikai statust” és a „jogi statust”, és a következő alcsoportokat állítja fel: „feltevésen alapuló”, „ítélő”, „minősítő”, valamint „betű és a szellem [szerint]”, „ellentmondás[on alapuló]”, „kétértelműség[en alapuló]”, és végül „szillogizmus”. Szerkezetileg kapcsolódva a *status*-ok fajtáihoz a bizonyítás hermagoraszi elmélete – Cicero megfogalmazása szerint (CICERO 1976, II. 8) – úgy érthető, mint *ratio* és *argumentum*, s amelyet a latin retorika főleg az *ars inveniendi* irányában fejlesztett tovább.

Visszatérve Vicóhoz, azt mondtuk, hogy átveszi ezt a felosztást a szóközi viták osztályozásakor, amely Hermagoraszhoz visszanyúlva Hermogenész közvetítésével jutott át a latin hagyományba.¹⁰ Az *Instituiones*ban a statusok rangsorára vonatkozóan azt olvashatjuk, hogy az hármasszételésű, és a következőképpen épül fel: feltevésen alapuló (*status coniecturæ*) vagy tényszerű állítás, *status finitionis* vagy a névleges állítás, és *status qualitatis*, vagyis jogosságra vonatkozó állítás (VICO 1989, 96–99).

Annak bizonyítékaként, hogy Vico elsősorban logikai szempontból szentel figyelmet a retorika e fejezete iránt, összegegyeztetni a vita fajainak felismerését azzal a kategóriai szerkezettel, amely alapján valamennyi kutatásunk tagolódik a tények területén.

„[A] problémák felvetésére vonatkozó elvek (*inveniendi præcepta*) olyan logikát mutatnak, amely azt tanítja, hogy egy dolog csak azok számára ismert teljes mértékben (*plane*), akik a kutatott kérdéssel kapcsolatban ezt a három dolgot megvizsgálták: mindenekelőtt, hogy létezik-e (*an sit*), másodsorban, hogy micsoda (*quid sit*), végül pedig, hogy mik a tulajdonságai (*quæ sint eius proprietates*).” (GRASSI 1980)¹¹

¹⁰ Tarszoszi Hermogenész a Kr. u. II. század dialektikusa volt, akinek retorikai kézikönyve a statusok tanának kifejtésén alapszik, nagy hatást gyakorolt az elkövetkező századok bizánci retorikai hagyományára. Vö. GIULIANI 1966, különösen az I. fejezet, 3–36.; „Il concetto di prova” (uo. 99–100.), és „Logica del diritto (teoria dell'argomentazione)” (uo. 14–15.) Giuliani, kiemelve néhány alapvető hasonlóságot Hermogenész és Vico retorikai felfogása között, felvetette azt a hipotézist, amely szerint e szerző műve hatással lehetett Vicóra, számos retorikai és poétikai értekezés-szerző közvetítésén keresztül, akik a reneszánsz korszakát követően visszatértek az említett szerzőhöz mint forráshoz. Közöttük mindenképpen megemlíthető Bacon neve. Vö. GIULIANI 1974, LXXXV., 142–160.

¹¹ Grassi olyan hermeneutikai kulcsot adott, amely lehetővé tette számunkra, hogy Quintilianusban fedezzük fel azt a szerzőt, akire minden valószínűség szerint a *status causæ* vicói értelmezése visszavezethető az arisztotelészi kategóriák keretein belül. Grassi szerint „Quintilianus számára a törvényszéki beszéd előfeltétele a tárgy *status*-ában áll, amelyet úgy értelmezhetünk, mint azt a konfliktushelyzetet, amelyből a *causa*, az ügy származik. Figyelmesebben megvizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy az, ami a törvényszéki beszéd valódi anyagát alkotja, nem csak a *status*-ból ered, vagyis az ügyből, amely előttünk áll, hanem azon problémából, amelyet az magában foglal s amely[nek a megoldása] a jogtudásra hárul. [...] A törvényszéki beszéd anyaga (*materia*) tehát nem csupán a jelen tényállásának néma *status*-ában áll, hanem maga az ügy teljes problema-

Annak bizonyítékául, hogy ez csupán egy előkészítő logikai fázis, vagyis a szónoki tevékenység lényegéből fakadóan a „probléma-orientált” (problematikus) része, Vico rögtön hozzáteszi, hogy „az a szónok sajátos feladata az lesz, hogy mindezt az igaz szintjéről a valószínű (*verosimile*) szintjére helyezze át” (Vico 1989, 98–99). Annak a valószínűnek a szintjére, amely mint Vico más helyen említi, „legnagyobbészt igaz”¹², vagyis olyan igazság, amely nem idomul hozzá az ész szigorú szabályaihoz és nem mentes a tárgyak/testek képeitől, hanem annak a testszerű és konkrét egyetemességnek forrásából táplálkozik, amely nem más, mint a „*sensus communis*”.¹³

Igen figyelemre méltó, hogy Vico – a valószínűséget a „legnagyobbészt” kategória jegyében jellemezve – Arisztotelész egyik közismert formulájával él: ontológiájában a szükségszerűnek az ellenkezőjét jelenti, vagyis egy olyan dolgot, amely máshogy is lehetne, mint ahogyan megtörténik. Az igaz tehát nem az elvont megismerés tárgya, hanem döntés következménye. Ahol pedig döntés születik, ott soha nem egy egyértelmű megoldást nyújtunk, csakis olyan „esetekről” van szó, amelyek lényegüket tekintve „kétféleképpen foghatók fel” (ARISZTOTELÉSZ 1999, I, 2, 1357a 5).¹⁴

A *sensus communis*-ra visszatérve, amennyiben erről elmondható, hogy ez „minden [...] ékesszólás szabálya” (Vico 1989, 34–35), akkor az ész feladata az, hogy gyors és „a feltárásban éles” legyen. Az ész, „behatolván a dolgok szívébe (*in rei*), amelyeket vizsgál”, „kutatva” halad, vagyis, „megfigyeli, összeköti, alkalmazza és kiegészíti a jogi ügy természetének (*ad rem*) megfelelően mindazt, ami tárgyára vonatkozik (*un-ítat*).” (Uo. 26–27.)

tikájában, amely annak megfelelője. [...] Quintilianus a létező különböző kategóriáinak arisztotelészi elemzésére utal, amelyeknek köszönhetően a jelenségeket vizsgálni lehet. A görögök számára vizsgálni egy jelenséget létezésében, minőségében vagy mennyiségében azt jelenti, hogy »vádolni«, vagyis meghatározni a létezőt, mint ezt vagy azt. Quintilianus a *categoria* görög terminusát erre az eredeti értelemmre vezeti vissza a törvényszéki beszéd anyagára vonatkozóan is. Ha az ember helyzetének különlegessége éppen abban áll, hogy meghatározza a létezőt, vagyis a kategóriák értelmében »vádol«, akkor a létezés csupán a *quaestio* formájában nyilvánulhat meg [...]. A törvényszéki beszéd anyaga tehát azoknak a kérdéseknek a sokaságával oldódik meg, amelyeknek jegyében egy jelenséget meghatározhatunk és definiálhatunk.” (GRASSI 1980, 49–50.) Erről lásd még uő 1989, 245–246.

¹² Francesco Saverio Estevan-hoz címzett *Levél* (Vico 1993, 146.)

¹³ A Vico által használt „*sensus communis*”-ról, mint „konkrét univerzális”-ról, mely normatív funkcióját a „hasznos azon szférájának köszönheti, amely történetileg magában foglalja [...] a testiség értékét és megnyilvánulását”, lásd MODICA 1988, 73. A vicói *sensus communis* problematikájának teljességében való vizsgálatához lásd uő 1983.

¹⁴ Arisztotelészre vonatkozóan Michel Meyer, miután meghatározta a retorikát, mint „*olyan cselekedet[et], amelynek során az egyének között az egy problémával kapcsolatban felmerülő nézeteltérést tárgyalják meg*”, így folytatja: a retorika „képes összehozni és egymással szembeállítani az eltérő nézeteket, de mindig egy alternatíva irányába mutat” (MEYER 1997, 23.). „A retorika kiindulópontja mindig maga az ügy: amikor felvetődik egy probléma, az soha nem oldható meg egyoldalúan” (Uo. 24–25.). A következő művében (MEYER 1991), szintén Arisztotelészre utalva ezt állítja: „az ügy minden esetben egy alternatív állítás. [...] Egy alternatívát az állítás határoz meg, amelynek attribútumai különbözőek lehetnek a validációhoz képest. [...] A különbség itt abban mutatkozik meg, hogy elegendő megkérdőjelezni az állítás igazságát, s az máris lehetővé teszi egy másik állítás megtételét. A válasz tehát nem egyedüli, s ez azt jelenti, hogy a kérdés nincs megoldva, hanem újra és újra felmerül. Egy alternatíva az attribútumok közötti különbségből ered, amelyeket egy tárgyhoz rendelhetünk, és ez egy olyan kettősséget eredményez, amelyet az igazság kizárólagossága, ahhoz képest, ami nem az – vagyis, jelen esetben hamis –, nem tűrhet el” (160–162.). Nagy jelentőséggel bír az a tény is, hogy Arisztotelésznél az egy alternatíva lehetőségeiről folytatott gondolatmenet formája megegyezik az enthüméma formájával; az enthüméma az őt megelőző hagyományban úgy jelent meg, mint „olyan kognitív cselekedet, amely egy választás indoklására irányul”, és feltételezett „egyfajta lényegéből fakadóan tévedésre hajlamos megismerést”. (Vö. PIAZZA 2000, 42.) Végül, az enthümémáról a görög retorikában, mint annak a gondolkodásmódnak tipikus formája, amelyben megnyilvánul az *ars inveniendi*, és így az „ötlet” és a „kapcsolat feltalálásának” színönimájaként értelmezhető, lásd VIANO 1967, 371–425. (id. 388.).

Ebben az értelemben, miután azt állította, hogy az *inventio* „a meggyőzéshez alkalmas érvek feltalálása (*excogitatio*)”, Vico úgy határozza meg az érvet (*argumentum*), mint egy „olyan, máshonnan vett okot (*ratio*), amelyet ha a kutatott dologra alkalmazzuk (*ad rem*), megerősíti és megmagyarázza azt”. Majd pedig így folytatja: „Ahonnan az okokat vesszük, azt *locus*-nak hívják. Ez a «hely» az érvek tárháza és forrása”.

Az érvek különfélék lehetnek: „tanítók”, „megnyerők”, „megindítók” annak megfelelően, hogy arra irányulnak, hogy „híhetőséget növeljék (*ad fidem*)”, hogy „megragadják”, vagy hogy „megindítsák az emberek lelkét” (uo. 46–47). Fontos azonban megjegyezni, hogy az érvek ezen fajtái között szerkezeti szempontból az elsőbbség kétségkívül a „tanító” érveket illeti, és a „megnyerő” vagy a „megindító” érvekhez való fordulás, annak ellenére, hogy Vico mindkettőről kijelenti, hogy „a szónokok sajátjai” (uo. 86–87), olyan funkciót tölt be, amely a valódi vita (*contentio*) bevezetőjeként, illetve a befejezésben (*peroratio*) jut szerephez.

„A »tanító« érveket »nyilvánvaló vagy szillogisztikus« *locus*-okból nyerhetjük. A nyilvánvaló *locus*-ok használatával bizonyíthatunk [...] A szillogisztikus *locus*-okból lehetséges és valószínű következtetéseket vonhatunk le.” (Uo.)

Természetesen, amikor valaki az első típusú érveket használja, az azt jelenti, hogy abban az esetben „nem létezik semmiféle probléma” (*nulla causa est*) (uo. 48–49), a szónok tehát csak a második típusú érveket használhatja. Ezek használatával pedig egyaránt él a szónok és a dialektikus.

Az a művészet (*ars*), amely a „szillogisztikus *locus*-ok” megtalálását irányítja, nem más, mint a topika. A topika művészete megmutatja a toposzokat a dialektikusoknak és a szónokoknak. Úgy határozható meg, mint bármely felvetett problémára vonatkozó érvek megtalálásának művészete (*ars inveniendi*). Ez a művészet „miközben rög-tönzött jelleggel és a lehető leggyorsabban felvonultat előttünk egy kérdéssel kapcsolatos minden *locust*, mint ahogyan mi tesszük az abc betűivel amikor olvasunk”, bizonyosságot szerezhetünk arról, hogy ily módon „mindenre gondoltunk, ami a vizsgált dolog tulajdonsága (*quæ in re insunt*) vagy azzal kapcsolatos (*ad rem sunt affecta*)” (uo. 50–53).

Itt megjelenik az a Vico által többször is hangsúlyozott analógia, amely a gondolkodás (*intelligere*) ismeretelméleti módszere, a topika eszköze, valamint az olvasás (*legere*) szemiotikai aktusa között fennáll. Ez az analógia elkerülhetetlenül eszünkbe jut a *De antiquissima* híres passzusát:

„[M]int ahogyan a szavak szimbólumok, és az ideák írásjelei, úgy az ideák a dolgok szimbólumai és írásjegyei. Mint ahogyan az olvasás (*legere*) az a tevékenység, amelynek során összegyűjtjük az írás elemeit, amelyekből a szavak állnak, úgy a gondolkodás (*intelligere*) során összegyűjtjük (*colligere*) egy dolog minden elemét, amelyek képesek tökéletes fogalom kifejezésére.” (Vico 1971a, 62–63.)

Ebben a szakaszban, ahol Vico meghatározza az emberi gondolkodás struktúráját, amely dianoetikus és diszkurzív, lényegében megerősíti kutatási módszerének és igazságkeresésének „probléma-orientált” („problematikus”) és „következtető” („argumentatív”) jellegét. Úgy állítván be a gondolkodás folyamatát (*intelligere*), mint az összegyűjtés (*colligere*) egy módját, Vico a gondolkodást a *collectio* folyamatának egyik

legmagasabb kifejezésformájává teszi, amelyen keresztül a tipikus *inventio* induktív módon előkészíti az anyagot (*materia*) a helyes ítélet meghozatalára és a tökéletes érvelési bizonyítékok megtalálására.

Bizonyítandó, hogy ez a fajta „tökéletesség” olyan lényegi jellemvonás, amely a gondolkodást (*intelligere*) jellemzi, ennek definícióját a *Második Válaszban* olvashatjuk:

„[A]z *intelligere* szó [...] az *interlego*-ból származik, amelyet lágyabban *intellego*-nak mondunk, melyben az *inter* prepozíció nem a *között* jelentésében értendő, [...] hanem olyan jelentésben, mint növekedés, tökéletesedés.” (Vico 1971c, 154.)

A topika tehát úgy jelenik meg előttünk, mint egy empirikus alapokon nyugvó „kutatási” módszer, amely a sokféleség induktív összegyűjtésén és a fogalom formális egysége alá vezetésével eléri a dolognak való megfelelés olyan fokát, amely „tökéletességként” határozható meg.¹⁵

DIALEKTIKUS ÉS SZÓNOKI BIZONYÍTÁS

Mint már mondtuk, Vico szerint a beszéd alapelemei között strukturális szempontból az elsőbbség a jogi ügy bizonyítékainak kifejtését tartalmazó részt illeti meg. Ebben az értelemben állítja Vico, hogy ez egy olyan „viadal, [...] amelyben megmutatkozik a szónokok értéke” (Vico 1989, 182–183). Egy jogi ügy bizonyítékainak kifejtését, vagyis az *argumentum* vagy *ratio* feltárását, amely alapján elindíthatjuk a probléma felépítését, Vico *argomentatio*-nak nevezi.

„A bizonyítás [...] az érvek kifejtése, az érvek pedig azok az okok, amelyeket a filozófiai iskola »középterminusnak« nevez: ennek alapján építendő fel az ítélet. A bizonyítás az a forma és alakzat, amelyben a »középterminus« a főtételeben és az altételben összekapcsolódik a vizsgált kérdés két csúcspontjával – amelyeket az iskolában használatos nyelvben »szélső terminusnak« vagy általánosabban »főtételek« és »altételnek« mondanak – így a vizsgált kérdés végletei a konklúzióban kapcsolódnak egymáshoz.” (Uo. 182–183.)¹⁶

Ez az általános definíció azonban a filozófusok által leginkább kedvelt négyféle bizonyítás közül csupán az egyikre helytálló: mégpedig a szillogizmusra (*ratiocinatio*); a másik három típus a következő: indukció (*epagógé*), a lánckövetkeztetés (*sorites*) és

¹⁵ Annak lehetőségéről, hogy ebben a motívumban megragadjuk a vicói *intelligere* pontos hivatkozását a platóni dialektikára, annak diairetikus tagozódásában, lásd D'ACUNTO 1996, 1–2., 145–154. A topikus gondolkodásról, amely nem csupán Arisztotelész aporetikus módszerére vezethető vissza, hanem a *diairesis*re is, amelyet Platón a *Szofista* című dialógusában fejtett ki, lásd VIEWEG 1962, 75–77.

¹⁶ Az *argumentum* és a középterminus egymásnak megfeleltetéséről a *Seconda Risposta*-ban (*Második válaszban*) ezt olvashatjuk: „[a topikában az *argumentum* alatt] azt a harmadik terminust értjük, amelyet azért találtunk ki, hogy összekössük a felvetett kérdésben megtalálható két fogalmat, s amelyet az iskolákban középterminusnak neveznek”. A *De antiquissimam* viszont Vico kiemelve az *argumentum* és az *argutum* közötti etimológiai kapcsolatot, a legrégebbi érvelés-technikának tulajdonítja annak a különleges indukciós eljárásnak a jellemzőit (*inductio similium*), amely abban áll, hogy elmésen felfedjük azt az okot, amelynek jegyében „két egymástól nagyon különböző és távoli dolog visszavezethető egy közös alapra, amelyben [...] megegyeznek (*in qua sint cognatæ*)”. Vico 1971c, a részleteknek megfelelően 163. és 122–123.

a dilemma. Vico nemcsak azon igyekszik, hogy e négyféle, az ókori filozófiai iskolák által leggyakrabban használt bizonyítási formát (Arisztotelész és a peripatetikusok leginkább a szillogizmust; Szókratész és követői leginkább az indukciót; a stoikusok és a szkeptikusok, sorrendben a lánckövetkeztetést és a dilemmát használták) vizsgálja, hanem azt akarja kimutatni, mennyiben egyediek és különlegesek a szónoki bizonyítás struktúrái a filozófiai és a dialektikus bizonyítások struktúráival szemben.

Amennyiben a szillogizmus egy „tökéletes bizonyítást” (uo. 184–185.) alkot, amely egy állításból, altételből és egy következtetésből (*propositio-assumptio-complexio*) áll, az állítást kiegészítve még egy érveléssel (*probatio*, vagy *ratio*) az altételt pedig bizonyítással (*confirmatio*) és bővítéssel (*amplificatio*), megkapjuk azt a „tökéletes szillogizmust”, más szóval, „különleges bizonyítási módot, amely öt részből áll és amit a szónokok *epikheirémának* neveznek, amellyel a nagy és különlegesen ékesszóló szónokok élnek” (uo. 188–189).¹⁷

E két alapmodellnek két változata létezik: az első a filozófusok gyakorlatát érinti, ez az enthüméma, vagyis „csonka szillogizmus, [...] amely mint tudjuk, úgy keletkezik, ha az egyik premisszát elhagyjuk”; a másik pedig a szónoki művészetben előforduló, felépítésének sorrendjében, vagy tagjai számában módosított epikheiréma. Ez a redukció addig is elmehet, hogy a konklúzió már csak egyetlen állításból áll, állítja Vico Arisztotelészre hivatkozva: „enthümematikus szentencia” (uo. 190–191.) az, amely „az összes közül a legelmélebb állítás” (uo. 192–193.)

A dialektikusok által használt másik különleges bizonyítási forma, amint már láttuk, az indukció. Ennek több fő változata létezik: a „részek indukciója” (*inductio partium*), valamint a – *De antiquissimában* már előforduló – „hasonlókból vett érv” (*inductio* vagy *collatio similitum*). Az elsőről azt mondják, hogy minden egy nembe tartozó faj oly módon való felsorolásából áll, hogy az nem-megerősítve kerüljön ki abból, vagy azon részek felsorolásából, amelyek egy egészet alkotnak. Mivel azonban „a fajták és a részek végtelen számúak és összegyűjtésük meghalad minden emberi képességet”, íme, Vico a következő értelemben jelentheti ki, „a hasonló dolgokból levezetett indukció gyümölcsözőbb”:

„Olyan beszédről van szó, amelyben miután indukció útján összeraktunk különféle kétségbe nem vonható dolgot (*non dubiis*), elnyerjük vitapartnerünk beleegyezését egy hasonló, de bizonytalan (*dubia*) dologban.” (Uo. 194–195.)

A szónokok azonban a „szókratészi indukciótól” eltérő indukciót használnak, a három részből álló, „szónoki indukció” eszközével élnek: (1) minden kétségtelen hasonlóság felsorolása (*enumeratio*); (2) kétséges hasonlóságok halmozása (*appositio*); (3) végkövetkeztetés (*conclusio*), amelyet a kérdés részletezése (*propositium*) tár fel a biztos hasonlóságokból. A szónokok ezen felül a „hasonlítóson kívül, inkább a példával élnek”, amelyet úgy határozhatunk meg, mint egy „csonka indukció[ít], amelyben egy kétségtelen hasonlóságtól egy másik, kétséges (feltételezésen alapuló) hasonlóságig bezárólag érvelünk” (uo. 200–201).

¹⁷ Fáj 1981, 198–205. azt állította, hogy a három módszer, amelyet Vico általában használ – vagyis a hipotetikus-deduktív, az induktív és az intuitív módszer – „az epikheiréma változatai, pontosan oly módon, ahogy az az *Institutiones*ben van kifejtetve” (uo. 202). Az *Új tudományban* is fellelhető az epikhereimatikus jelleg és így a tudományos kutatás számára „Vico készítette elő a nem-ortodox logikához vezető utat” (uo. 205).

A három beszédajtában alkalmazott bizonyítás struktúráinak felsorolásakor Vico a következő kijelentést teszi:

„a törvényszéki beszédben a legfontosabb eszköz az enthüméma vagy az epikheiréma; a tanácskozó beszédben ellenben az indukció, de igen hasznosak még a példák; a szemléltető beszédben viszont az érveknél is fontosabb a bővítés.” (Uo. 204–207.)

A vicói retorika és topika különleges természetét figyelembe véve a törvényszéki beszédre kell még e helyen röviden kitérnünk, egy mélyebb elemzés megelőlegezéséért, de egyben felvéve egy korábban már lefolytatott vizsgálgódás fonalát.

A STATUS, AMELYEN „NAGYJÁBÓL MINDEN TÖRVÉNYSZÉKI VITA ALAPSZIK”

A szónoki viták logikai (*status rationales*) vagy törvényes (*status legales*) fajokra, valamint ezek alfajaira (az első esetben: *coniectura*, *definitio*, *qualitas*; a másodikban pedig *scriptum et sententia*, *leges contrariæ*, *ambiguitas*, *ratiocinatio*) történő általános felosztásához kapcsolódóan általánosságban már elmondtuk, hogy Vico átveszi azt a sémát, amely első megfogalmazásától kezdve technikai szempontból – elsősorban a törvényszéki beszédekre vonatkozólag – igen hasznosnak bizonyult. Közelebbről szemlélve megfigyelhető, hogy Vico mélyreható változtatásokat is tett a retorika e hagyományos rendszeréhez képest. Először is ahelyett, hogy egyszerűen elfogadná a *status rationales* és a *status legales* közötti általános felosztást, Vico kiemeli az első alfajait, hogy azok lefedjék a jogi ügyek teljes fenomenológiáját, belefoglalván az egyik alcsoport (*status qualitatis*) hatáskörébe a törvényes faj alcsoportjait is. A pontosság kedvéért azt is el kell mondani, hogy a jogi ügyek hármass felosztása a törvényszéki beszéd belső tagolódásaként születik meg, továbbá a *status rationales* és a *status legales* közötti különbségtételt Vico teljes mértékben nem hagyja el, hanem ezzel a *status qualitatis* kettős aspektusát jelöli.

Induljunk ki Vico a törvényszéki beszédre adott definíciójából:

„E beszédben a jogi ügy a vádló által tanúsított tevékenység és a vádlott ezzel szembeni védekezéséből áll. A vádló azt állítja, hogy a bűnös elkövetett valamit. A bűnös visszautasítja a vádat vagy a tett elkövetését tagadva, vagy pedig – különösen, ha elismeri annak tényét – tagadja, hogy annak természete vagy megnevezése meg egyezze a vádló állításával; vagy pedig azt állítja, hogy törvényesen cselekedett.” (Uo. 112–113.)

Az első esetben felmerülő kérdés, tehát hogy „a bűnös elkövette-e a tettet”, a *status coniecturae*-nak felel meg. A második esetben a kérdés az, hogy a vádlott „mit követett el”: ekkor a *status finitionis* esete áll fenn; a harmadik esetből, vagyis abból, hogy a tettes „törvényszerűen járt-e el”, a *status qualitatis* alkalmazása következik. Elhagyván e háromból az első statust, kizárólag a második és a harmadik esetre fordítjuk figyelmünket, és azokban azon ember útmutatásait fejtjük ki, aki a módból, ahogyan a „definíciós status” tárgyalásra kerül, „első intuícióit nyerte a *verum* és a *factum* kapcsolatáról”, míg abból, ahogyan a tulajdonságra vonatkozó állítás (*status qualitatis*) tárgyalásra kerül, „megra-

gadta egy olyan retorikai felfogásnak a vetületét, amelyet Vico értékelméleti és filozófiai síkon használt és fejtett ki, s amelyhez mindig hű maradt.” (GIULIANI 1974, 153; 151.)¹⁸

A „definíciós státus”-szal kapcsolatban Vico kifejti, hogy mivel abban „a locusok mindkét résztvevő számára közösek”, mind a vádlónak, mind a vádlottnak „a lehető legjobban a *sensus communis*-nak és a szavak jelentésének megfelelően” kell érvelniük, vagyis teljes összhangban azzal a móddal, „ahogyan általában mindenki beszél és amit mindenki egyaránt megért”. Miután a *sensus communis*-hoz folyamodtak, valamint a fogalmak helyes alkalmazási feltételeinek eleget tettek, mind a vádlónak, mint a védőnek meg kell erősítenie (*confirmare*) érvelésüket és vitatnia kell (*infirmare*) az ellenfelét „felhozva mások hasonló példáit is, akik már ugyanilyen módon megnyilatkoztak.” (VICO 1989, 118–119.)

Vico számára, ahogyan Arisztotelész szerint is, a dialektikus érvelés feltételez egyfajta „agonisztikus” szituációt mindkét fél számára, annak lényegét tekintve „bizonyító” jellege van és bizonyítási eljárása az *elenchos*-on alapszik.

A meghatározás (*definitio*) és a *questio nominis* egymásnak megfeleltetése ismét visszavezet bennünket a *De antiquissima* egyik szakaszához, amelyben Vico azt állítja, hogy a „bölcslatin auktorok” felfogása szerint meghatározást adni (*definitio*) azt jelentette: megragadni „mindazt, amit az emberi elmében egy kimondott szó kelt”. Pontosabban, az említett műben ez a megjegyzés annak a felismerésnek a bizonyítékául szolgált, amely szerint annak ellenére, hogy az ember „nem birtokolja azon elemeket, amelyekből a dolgok a lényegüket nyerik”, elméjének lényegi korlátoltsága miatt, ezt a hiányosságot előnyére változtathatja megalkotván magának „az elemeket szavakból, amelyekből [ellenben] vitathatatlan fogalmak erednek”. Az emberi elme tehát, a meghatározás aktusa közben nem tesz mást, mint „összegyűjti az igaz (*verum*) elemeket, amelyet szemlél” (VICO 1971a, 68–69)¹⁹, s megalkotva magának így annak egy „megfelelő” fogalmát (idea), rányomhatja a cselekvés (*factum*) jellemvonását a dolgokra, melyeket ismer.²⁰

A tulajdonság (*status qualitatis*) kettős természetére áttérve megállapítható: logikai vagy törvényekre vonatkozó lehet. A „racionális minőségű státus” arra vonatkozik, hogy „a tettet jogszerűen követték-e el”, ahol a jogszerűsége „az emberi nem törvényének” érvét értjük (VICO 1989, 118–119), míg a „törvényes minőségű státus” „a törvény jelentésére (*sententia*) utal” (uo. 120–121).

A törvényszéki viták az *interpretatio iuris* problematikusságából adódó kanonikus felosztásával kapcsolatban már láttuk, hogy ez az osztályozás milyen fogalmakat és alcsoportokat foglal magában: törvények ellentétes parancsa (*leges contrariae, antinomia*), „a betű vagy a szellem” kettőssége (*constitutio scripti et voluntatis*), kétértelműség (*ambiguitas*) és szillogizmus. Ezt a felosztást Vico lényegében elfogadja. Annak ellenére, hogy a felsorolt négy esethez hozzáad egy ötödiket is (amit ő *translationak*, áthelyezésnek nevez), pontosításként hozzáteszi azonban, hogy ez nem körvonalaz egy „saját, különálló status-t” (uo. 132–133.) az előzőekben felsoroltakhoz képest.

¹⁸ A Vico retorikájában jellemző tendenciáról, amely „az ügy problematikáját a minőség területével kapcsolja össze, s amelyet értékelméleti perspektívának tekinthetünk”, lásd GIULIANI 1999, 357–374. (id. 359.)

¹⁹ A kérdésről lásd még az *Új tudomány* következő szöveghelyét: „a »nomen« – a »név« – és a »definitio« – a »meghatározás« – ugyanazt jelenti, mert a retorikában gyakran mondják: »quaestio nominis« annak kifejezésére, hogy keresik egy tény meghatározását”. (VICO 1963/1979, 283.)

²⁰ A *verum-factum* elmélet szemiotikai alapjairól lásd PENNISI 1986, XVI., 345–363. és PENNISI 1987, 87–93.

A továbbiakban tekintsük át, miben áll a négy fő törvényszéki status: „törvények ellentétes parancsának esete” akkor áll fenn, amikor „egy törvény ellentmond önmagának vagy két törvény áll egymással ellentmondásban”; a „betű vagy a szellem” kérdése akkor, „amikor eltérés mutatkozik a törvény írójának akarata és a törvény betűjéből következő jelentés között” (uo. 122–123.); kétértelműség esete akkor forog fenn, „amikor a leírt törvény több módon is értelmezhető”; a szillogizmus pedig akkor, amikor „egy konkrét törvényi szituáció hiányában más normák szerint bizonyítunk (*conficitur*)”. Miután kijelenti, hogy a „törvényszéki viták többsége leginkább ehhez a legutóbbi stáshoz folyamodik” (uo. 130–131), Vico megerősíti azt az állítását, mely szerint a jogászok által szokás szerint követett gondolkodási modell nem „szisztematikus, deduktív jellegű”, hanem „aporetikus”, abban az értelemben, hogy pontosan az analógia és az összehasonlítás topikai eszközeivel kutatva alkalmazhatják egy eldöntetlen jogi ügyre a nekik leginkább megfelelő normát.

A TOPIKA HAJLÉKONY „SZABÁLYA”

A „betű és a szellem” státuszával kapcsolatban igen figyelemreméltó, hogy Vico ezzel egy helyen tárgyalja a „méltányosság” témáját. Ezt arra az esetre vezeti vissza, amikor a törvény írójának akarata és a törvény betűje közötti eltérést a szónok feloldja, s az előbbi mellett foglal állást. Ebben az esetben a „méltányosság” úgy határozható meg, mint „a szigorú jog enyhítője”, a jogtudomány pedig, mint „a méltányos és a jó művészet, vagyis a közös méltányosság.” (Uo. 126–129.)

Ennek a „méltányossági, enyhítő funkciónak” a motívumát, amely az antik jogban a törvényszéki ékesszólás témakörébe tartozott, Vico legrészletesebben a *De uno* című írásában fejti ki. Pontosabban, az úgynevezett „jóindulatú jogtudomány”, amely a római prétorok tevékenységének köszönhetően alakult ki, Vico szemében nem más, mint „a méltányos és a tisztességes (*bonum*) művészet” a szónokok érdemeként, akik uralták a sokaság lelkét azzal, hogy „az emberek általános, közös érzéseiből eredő érveket hoztak fel” (*argumentis ex sensu communi*). Így, annak érdekében, hogy hangsúlyozza a „méltányosságnak” azt a jellemvonását, „hogy minden jogi ügyben jóindulatúnak mutatkozik”²¹, és kiemelve, hogy a törvénynek kötelessége rugalmasan alkalmazkodni a dolgokhoz ahelyett, hogy azokat elvont módon magához hajlítsa, mind a *De uno*-ban, mind pedig az *Institutiones*-ban Vico a „lesbosi mérővessző” rugalmas szabályára hivatkozik, amellyel először Arisztotelész élt egy olyan elemzés keretében, amelyben meg akarta határozni a „méltányosság” (*epieikeia*) és az „igazság” (*dikaio syne*) között fennálló kapcsolatot.

Amikor tehát a törvény általános értelemben beszél, és ugyanakkor történik valami, ami nem illik bele az általános szabályba, akkor jogos – amennyiben a törvényhozó elhanyagolt valamit és nem talált célba, mivel általánosságban beszélt – kijavítani a kihagyást, és előírtnak tekinteni azt, amit a törvényhozó maga is mondana, ha jelen volna, és amelyet belefoglalt volna a törvénybe, ha ismerhette volna a kérdéses esetet. Így „a méltányos dolog maga is igazságos”, sőt, „bizonyos igazságos dolognál jobb, de nem az abszolút értelemben igazságosnál, hanem az univerzális, megköze-

²¹ Vico, *De universi iuris uno principio et fine uno*, In Vico: *Opere giuridiche. Il Diritto universale* (Szerk.: P. Cristofolini), Firenze 1974, 286–289.

lító igazságnál. Ez a méltányosság természete: a törvény kiigazítása, ahol általános érvénye miatt hiányos. Éppen ez az oka annak, hogy a törvény nem határozhat meg mindent: vannak olyan esetek, amelyekben lehetetlen megállapítani egy törvényt, így rendeletre (Arisztotelésznél: „népgyűlési határozatra”) van szükség. Egy határozatlan dolog szabálya is határozatlan, mint a mérővessző, amelyet Lesbos építéséhez használtak: a vonalzó a „kőtömbök alakjához idomul, nem marad meg változatlan formában, így a néphatározat is az egyes helyzetekhez alkalmazkodik”. (ARISZTOTELÉSZ 1997, V, 10, 1137b 19–32.)

A lesbosi mérővessző képe visszavezet bennünket a *De ratione* VII. fejezetéhez: ez tárja fel a tudományok modern módszerének legnagyobb hibáját, ami abban áll, hogy a legnagyobb szorgalmat a természettudományok tanulmányozásával összefüggésben követeli meg, míg teljes mértékben figyelmen kívül hagyja az etikát, „különösen azt a részét, amely lelkünk hajlamaival (*de humani animi ingenio*), valamint a társas élethez és az ékesszóláshoz mutatott hajlandóságával (*passionibus*) foglalkozik”. Mindennek következménye az lehet, hogy a fiatalok „elegendő bölcsesség” nélkül lépnek be a társadalmi életbe, és „nem tudják beszédüket az érzelmeik hevével kellően fel-tüzelní”. Abban a kívánságban (*desideratum*), hogy minél előbb szülessen meg egy olyan tudomány, amely ahelyett, hogy a dolgok természetét kutatná, az emberek természetét kutatja, megragadható az előképe annak, ami a későbbiekben Vico főművének ihlető elve lesz. A *De ratione*-ban egy „új tudomány” terve őlt fokozatosan testet, ami nem más, mint az emberi tettek értékmérőjének keresése. Vico olyan mércét képzel el, amely nem egy „egyenes vonalú és merev szellemi mérővessző” mentén ítéli meg a cselekedeteket, hanem a „rugalmas lesbosi mérő szerint, amely ahelyett, hogy magához alakítaná a testeket, minden irányban elhajlott azért, hogy alkalmazkodjon a testek különböző alakjához”. (Vico 1971b, 808–811.)²²

Rugalmasságának köszönhetően a lesbosi mérővessző lehetővé teszi, hogy „megragadjuk és kutassuk az emberi cselekedetekben rejlő igazat”, s nem elvont értelemben, hanem oly módon, „amilyennek az” mutatkozik, „akkor is, ha az óvatlanságból, tudatlanságból, élvezetből, szükségszerűségből vagy fortuna akaratából születik”. (Uo. 818–819.) Előmozdítván egy, a topika módszerei szerinti „megbizonyosodást”, még a legalantasabb, legtoompább és legkorpulensebb emberi igaz esetében is, ez a mérővessző összeolvad a *sensus communis* struktúrájával, amely úgy határozható meg, mint „az ékesszólás és minden tudomány szabályozója (*omnis prudentiæ*)”. (Uo. 796–797.)

Fordította Tekulics Judit és Nagy József

IRODALOM

- AGRIMI, Mario 1978. La aequitas nella formazione del pensiero vichiano. In *Itinerari* 1978, 1–2., 163–181.
 ARISZTOTELÉSZ 1997. *Nikomakhoszi etika*. Ford.: Szabó Miklós. Budapest: Európa.
 ARISZTOTELÉSZ 1999. *Retorika*. Ford.: Adamik Tamás. Budapest: Telosz Kiadó.
 ARISTOTELE 2003. *Organon*. Milano: Adelphi.

²² A *Lesbia regula* toposzának továbbéléséről Arisztotelésztől Vicóig (mint a „méltányosságról” folytatott politikai vita szimbólumáról) lásd GIARRIZZO 1977, VII, 5–30., és GIARRIZZO 1981, 53–122. Minderről lásd még AGRIMI 1978, 163–81.

- BADALONI, Nicola 2005. *Laici credenti all'alba del moderno. La linea Herbert-Vico*. Firenze: Le Monnier.
- BARILLI, Renato 1983. *La retorica*. Milano: Isedi.
- BUTTI DE LIMA, Paolo 1996. *L'inchiesta e la prova. Immagine storiografica, pratica giuridica e retorica nella Grecia classica*. Torino: Einaudi.
- CICERO, Marcus Tullius 1976. *Topica*. London, Cambridge: Harvard UP.
- D'ACUNTO, Giuseppe 1995. Topica e geometria nel *De ratione* di Vico. In *Vico e Gentile*. (Kelemen János – Pál József szerk.). Roma: Rubbettino, Soveria Mannelli.
- D'ACUNTO, Giuseppe 1996. Vico: il paradigma dell'uso e la topica del *verum-factum*. In *Il cannocchiale* 1996, 1–2., 145–154.
- D'ACUNTO, Giuseppe 2004. La pedagogia della mente: le *Orazioni inaugurali* di Vico. In *Serta Jimmyaca*. (Szörényi László – Takács József szerk.). Budapest: Balassi.
- D'ACUNTO, Giuseppe 2005. Sul „meraviglioso” in Vico. In *Forma e memoria. Scritti in onore di Vittorio Stella*. (R. Bruno – S. Vizzardelli szerk.). Macerata: Quodlibet.
- FAJ Attila 1981. The Unorthodox Logic of Scientific Discovery in Vico. In Giorgio Tagliacozzo (szerk.): *Vico: Past and Present*. New Jersey: Atlantic Highlands.
- GASTALDI, Silvia 1976. Lo statuto concettuale della retorica aristotelica. In *Rivista critica di storia della filosofia* (fasc.)1, 41–72.
- GIARRIZZO, Giuseppe 1977. Aequitas e prudentia: storia di un topos vichiano. In *Bollettino del Centro di Studi Vichiani* 1977, VII., 5–30.
- GIARRIZZO, Giuseppe 1981. *Vico. La politica e la storia*. Napoli: Guida.
- GIULIANI, Alessandro 1961. *Il concetto di prova. Contributo alla logica giuridica*. Milano: Giuffrè.
- GIULIANI, Alessandro 1966. *La controversia. Contributo alla logica giuridica*. Pavia.
- GIULIANI, Alessandro 1974. La filosofia retorica di Vico e la nuova retorica. In *Atti dell'Accademia di Scienze morali e politiche* LXXXV., 142–160. Napoli.
- GIULIANI, Alessandro 1975. *Logica del diritto (teoria dell'argomentazione)*: a *Jogi Enciklopédia (Enciclopedia del diritto)* címszava. (XXV. kötet) Milano: Giuffrè.
- GIULIANI, Alessandro 1999. Retorica giudiziaria e filosofia pratica da Giorgio Trapezunzio a G. B. Vico. In Mario Agriani (szerk.): *Giambattista Vico nel suo tempo e nel nostro*. Napoli: Cuen.
- GRASSI, Ernesto 1980. *Rhetoric as Philosophy. The Humanist Tradition*. London: University Park and London.
- GRASSI, Ernesto 1989. *Potenza dell'immagine. Rivalutazione della retorica*. (olasz ford.) Milano: Guerini e Associati.
- MEYER, Michel 1991. *Problematologia. Filosofia, scienza e linguaggio*. (olasz ford.) Parma: Pratiche.
- MEYER, Michel 1997. *La retorica*. (olasz ford.) Bologna: Il mulino.
- MODICA, Giuseppe 1983. *La filosofia del „senso comune” in Giambattista Vico*. Roma: Caltanissetta.
- MODICA, Giuseppe 1988. *I cenni di Giove e il bivio di Ercole. Prospettive vichiane per un'etica sociale*. Milano: Angelo.
- PENNISI, Antonino 1986. „Calcolo” versus „ingenium”. In *G. B. Vico: per una filosofia politica della lingua*. In *Bollettino del Centro di Studi Vichiani* 1986, XVI., 345–363.
- PENNISI, Antonino 1987. *La linguistica dei mercatanti. Filosofia linguistica e filosofia civile da Vico a Cuoco*. Napoli: Guida.
- PIAZZA, Francesca 2000. *Il corpo della persuasione. L'entimema nella retorica greca*. Palermo: Novecento.
- PIERRETTI, Antonio 1973. *I quadri socio-culturali della „Retorica” di Aristotele*. Roma: Studium.
- PLEBE, Armando 1961. *Breve storia della retorica antica*. Milano: Bompiani.
- VIANO, Carlo Augusto 1967. Aristotele e la redenzione della retorica. In *Rivista di filosofia* 1967, 4, 371–425.
- VICO, Giambattista 1963/1979. *Az új tudomány*. Ford.: Dienes Gedeon – Szemere Samu. Budapest: Akadémiai.
- VICO, Giambattista 1971a. De antiquissima italarum sapientia ex linguae latinae originibus eruenda. In Paolo Cristofolini (szerk.): *Opere filosofiche*. Firenze: Sansoni.
- VICO, Giambattista 1971b. De nostri temporis studiorum ratione. In Paolo Cristofolini (szerk.): *Opere filosofiche*. Firenze: Sansoni.
- VICO, Giambattista 1971c. Risposta di Giambattista di Vico all'articolo X del tomo VIII del „Giornale de' letterati d'Italia”. (Seconda Risposta) In Paolo Cristofolini (szerk.): *Opere filosofiche*. Firenze: Sansoni.
- VICO, Giambattista 1971d. Vita di Giambattista Vico scritta da se medesimo. In Paolo Cristofolini (szerk.): *Opere filosofiche*. Firenze: Sansoni.
- VICO, Giambattista 1989. *Institutiones Oratoriae*. (Giuliano Crifò szerk.) Napoli: Istituto Suor Orsola Benincasa.
- VICO, Giambattista 1993. *Epistole* (Manuela Sanna szerk.). Napoli: Morano.
- VIEWEG, Theodor 1962. *Topica e giurisprudenza*. (olasz kiadás, Giuliano Crifò szerk.). Milano: Giuffrè.

